

Metropolie i megalopolis XXI wieku szukają nie tylko swojej formy, ale także własnego języka i definicji¹.

Pagès, 2010: 9

Miasta jako najwyższe formy koncentracji ludności, zróżnicowane pod względem architektonicznym, kulturowym, gospodarczym i społecznym stanowią atrakcyjny przedmiot badań dla przedstawicieli wielu dyscyplin i dziedzin naukowych – geografów, architektów, historyków, politologów, filozofów czy socjologów. Fakt ten nie dziwi, gdyż w XXI wieku to właśnie przestrzeń miejska jest naturalnym środowiskiem życia większości ludzi na Ziemi. W toku rozwoju cywilizacji przestrzeń ta przybierała różne formy, wyrażające obowiązujące porządki i style architektoniczne, postęp techniczny, ale także funkcje odpowiadające potrzebom gospodarki i potrzebom zbiorowości ją zamieszkujących. W epoce globalizującego się świata to metropolie stanowią najwyższą formę rozwoju miasta, gdzie koncentruje się życie społeczne, gospodarcze, kulturalne i polityczne. Jako całości społeczno-ekonomiczne, odzwierciedlają wartości kultury ponowoczesnej, będąc „współczesnymi projektami cywilizacji miejskiej” (Dymnicka, Parteka, 2010: 179). Obszary wielkomiejskie jak w soczewce skupiają wiele światowych wyzwań w zakresie ochrony środowiska, bezpieczeństwa, transportu czy demografii, przekładających się na jakość życia mieszkańców. Będąc u szczytu rozwoju – megalopolis, metropolie i obszary metropolitalne – często tworzą przestrzeń nadziei na wypracowanie najlepszych w danym momencie rozwiązań rozmaitych problemów, z którymi mierzy się społeczeństwo. Jest to możliwe dzięki ogniskowaniu i wzajemnym oddziaływaniu potencjału ludzkiego, technologicznego, naukowego i finansowego współczesnych „miast światowych”.

1 Oryginalne brzemienie cytatu: „Les métropoles et mégapoles du XXIe siècle cherchent non seulement leur forme mais aussi leur langage et leur définition” (tłumaczenie autorskie).

Miasto przyciąga badaczy mnogością zagadnień dotyczących nie tylko jego przestrzeni fizycznej, ale i symbolicznej czy kulturowej, a wreszcie przestrzeni społecznych interakcji – relacji i więzi z innymi ludźmi. Motywacja do podjęcia badań, których wyniki prezentuję w tej książce, bierze się z zainteresowania trzema zjawiskami – metropolizacją, dyskursem i tożsamością – wytyczających zakres moich rozważań.

Żywiłowy proces metropolizacji, będący następstwem zjawisk globalnych w przestrzeni aglomeracji miejskich, czyni je miejscami dynamicznymi, gdzie krzyżują się sieci przepływów kapitału, ludzi, pracy, informacji i rynków. W tym ujęciu metropolizacja oznacza wyłanianie się zarówno nowych systemów funkcjonalnych, wzmacniających potencjał metropolii, jak i systemów współzależnych, wyzwalających wiele dotkliwych i kosztownych społecznie skutków ubocznych (Boudon, 2009; Pyka, 2012: 91–92). Jednocześnie należy zaznaczyć, że rozwiązywanie wspomnianych problemów wymaga transformacji władzy publicznej, której oddziaływanie terytorialne i kompetencyjne powinno iść w parze ze zmianami przestrzennymi.

W nowych warunkach stwarzanych przez gospodarcze, technologiczne i kulturowe przemiany globalizacyjne rośnie znaczenie władzy lokalnej i regionalnej. Postuluje się konieczność wyważenia innowacyjności i rozwoju ekonomicznego oraz ochrony tożsamości lokalnej jako dobra wspólnego, które razem mogą stanowić siłę napędową gospodarki. Coraz częściej bowiem dochodzi do konfrontacji lokalnych tradycji, norm i znaczeń, z tym, co globalne, w rezultacie czego powstają unikalne jakości (Amin, Thrift, 1997). Mimo współczesnych procesów wykorzeniających życie jednostki wciąż nierozzerwalnie związane jest z funkcjonowaniem w czasoprzestrzeni i doświadczeniem identyfikacji oraz poczucia więzi z miejscem. Kwestią otwartą pozostaje, czy i na ile dynamicznie postrzegane miejsca, jak obszary metropolitalne, nazywane nowymi „terytorialnościami” (Jaillet, 2009), mogą stać się przestrzeniami znaczącymi, przeżywanymi. Niektórzy badacze zwracają uwagę, że identyfikacja mieszkańców ze strukturą metropolitalną sprzyja skutecznej instytucjonalizacji współrzędzenia, stanowiąc podbudowę dla współpracy zrzeszonych w niej ośrodków (Lackowska, Miłkowska, 2018).

W tym kontekście warto przywołać problem „śmierci miasta” (Nawratek, 2008) pojmowanego jako wspólnota polityczna, obywatelska, wzorem antycznego *polis*. Władza lokalna, samorządowa, ma swój udział we wzmacnianiu poczucia więzi z lokalnym terytorium poprzez stworzenie dla mieszkańców

warunków oraz przestrzeni do dialogu i współdecydowania o sprawach dla nich najistotniejszych. Jednocześnie władza ta stanowi materialny i symboliczny wyraz panowania określonej zbiorowości nad wyznaczonym administracyjnie terenem (Bukowski, Lubaś, Nowak, 2006: 16), w tym także przestrzeni metropolii. Jak trafnie ujął tę właściwość Tadeusz Sławek:

Miasto nie jest i nie może być monologiem władzy; miasto to dialog, a może wręcz wielogłos tych, którzy gotowi są w najróżniejszej postaci angażować się w powstawanie jego kształtu. [...] „Miasto tworzy się zatem dlatego, że żaden z nas nie jest samowystarczalny, tylko mu potrzeba wielu innych”, to bodaj najzwięźlejsze, podane przez Platona, określenie przyczyny tego, że żyjemy niemal wyłącznie w miastach. Miasto nie jest tworem jednego umysłu, jednego człowieka, jednego pomysłu. Miasto jest zawsze i nieuchronnie dziełem zbiorowym; to wynik wspólnoty, której działania w przestrzeni zespolone są z pewną etyką życia publicznego, a także z pewną polityką.

Sławek, 2009

Stąd tak ważne jest, by nowe struktury rządzenia i administrowania przestrzenią zmierzały w stronę ukształtowania nie tylko władzy techniczno-administracyjnej, ale również politycznej władzy, która rozwijałaby mechanizmy demokratycznego zarządzania, opartego na dynamicznej sieci relacji aktorów indywidualnych i organizacyjnych (*governance*). W związku z tym, analizując proces konstruowania metropolii, warto spojrzeć szerzej niż tylko na jej strukturę instytucjonalną i wspólną strategię rozwoju, a w tym kluczowe inicjatywy mające na celu integrację jednostek samorządu terytorialnego oraz zwiększenie konkurencyjności wobec otoczenia zewnętrznego. Jak podkreślają niektórzy specjaliści, w procesie metropolizacji obszarów ważne są także oddziaływania zachodzące w świadomości społeczności lokalnych (Pyka, 2019; Kaczmarek, 2022). Istotna jest przy tym możliwość wytworzenia się nowego rodzaju identyfikacji czy też tożsamości, która sprawia, że przestrzeń metropolitalna staje się dla swoich mieszkańców wspólnym miejscem przeżyć, emocji i wyobrażeń.

Jednak badacze przychylają się do stwierdzenia, że jest za wcześnie, by mówić o przywiązaniu mieszkańców do powstałej formalnie 1 lipca 2017 roku Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii, pierwszego związku metropolitalnego w Polsce umocowanego ustawą (Wróblewska-Jachna, 2017: 160) czy ich

identyfikacji z nią. Jednocześnie wciąż silne i aktualne są postulaty zwiększenia poparcia społecznego dla koncepcji metropolizacji, co wydaje się konieczne dla dalszego rozwoju tej znaczącej na arenie narodowej metropolii (Podsiadło, Lis, red., 2024). Zatem, co może stanowić podbudowę dla tego rodzaju przywiązania, identyfikacji czy też tożsamości metropolitalnej?

Problematyka omawiana w tej książce opiera się na założeniu, że proces metropolizacji przebiega nie tylko w materialnej przestrzeni miejskiej, ale też w sferze symbolicznej, gdzie może być wzmacniany poprzez dyskurs publiczny, angażujący różnych aktorów: polityków, lokalnych aktywistów, naukowców, przedstawicieli mediów oraz mieszkańców. Metropolię można więc postrzegać jako koncepcję lub projekt, który kształtuje się w umysłach ludzi i staje się ważnym przedmiotem dyskusji oraz przekazów medialnych, co nadaje jej charakter narracyjny. Wypowiedzi dotyczące różnych aspektów funkcjonowania złożonego zjawiska, jakim jest metropolia, traktuję jako próbę nadania sensu zdarzeniom dotyczącym sfery metropolitalnej poprzez praktyki opowiadania – za pomocą słów i obrazów utrwalonych w języku (Rosner, 2003: 27). Opowiadanie historii to jeden z najstarszych sposobów komunikacji, który stał się fundamentem literatury. Od zarania dziejów w ten sposób przekazywano najważniejsze dla danej wspólnoty wartości, wierzenia i informacje. Współcześnie media masowe, w tym prasa, odgrywają kluczową rolę w tworzeniu i rozpowszechnianiu opowieści, które – dzięki uwspólnionym znaczeniom – pozwalają uzyskać zrozumiały i uporządkowany obraz niezwykle złożonej rzeczywistości. Przyjmuję tu założenie, że mass media oraz dyskurs publiczny odgrywają istotną rolę w kształtowaniu świadomości społecznej, co znajduje odzwierciedlenie w licznych badaniach dotyczących komunikacji masowej (Lasswell, 1948; Horkheimer, Adorno, 1994; McQuail, 1994; Nass, Reeves, 2000; Bohner, Wanke, 2004; Goban-Klas, 2006; Baran, Davies, 2007).

W tym sensie proces metropolizacji można rozpatrywać w odniesieniu do sfery dyskursu i szerzej – komunikacji masowej, które mają wpływ na kształtowanie wyobrażeń zbiorowych o metropolii. W przypadku Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii badany przeze mnie dyskurs prasowy nadaje przestrzeni społecznej obszaru metropolitalnego, a więc także jego strukturze instytucjonalnej, określone znaczenia i wartości, przenikające do świadomości społecznej. W ten sposób może tworzyć nowy poziom odniesienia dla zamieszkującej ten obszar społeczności. Oswoić obcą dla przeciętnego czytelnika sferę polityczno-administracyjną oraz integrować mieszkańców wokół wspólnych przekonań.

Ze stanowiskiem tym związane jest również podejście konstruktywistyczne, zgodnie z którym kształtowanie tożsamości można rozpatrywać z perspektywy dyskursu metropolitalnego tworzonego przez instytucje i elity zaangażowane w proces budowania metropolii (Lefèvre, 2009: 80–88). Postulat ten nawiązuje do pojęcia tożsamości prospektywnej, którą Michel Bassand (1991: 13) wyodrębnił jako projekt i wizję obejmującą przyszłość regionu, stanowiącą pewną reprezentację społeczną. Mieszkańcy dzieląc atrakcyjną wizję, aprobując proponowane rozwiązania, mogą być skłonni do identyfikacji z danym terytorium. Jak pokazują doświadczenia europejskie i krajowe, dyskusje dotyczące kwestii metropolitalnych zabarwione są wątkami historycznymi, lokalnymi ambicjami, nadziejami, emocjami, jak również projektami infrastrukturalnymi, kulturalnymi i inwestycyjnymi. Nierzadko obfitują też w napięcia polityczne, konflikty tożsamościowe i konflikty interesów.

Przez ostatnie trzy dziesięciolecia areną tych zmian oraz dyskusji stało się województwo śląskie. Aczkolwiek w praktyce badawczej, mimo licznych publikacji poruszających różne wymiary procesu metropolizacji w regionie (Pyka, red., 2010; Gawron, Rojek-Adamek, 2011; Szczepański, Gawron, Rojek-Adamek, red., 2011; Zuzañska-Żyśko, 2016; Pyka, 2018a, 2018b, 2018c; Kosin, Podsiadło, red., 2019, 2021, 2022; Podsiadło, Lis, red., 2024), problem jego odzwierciedlenia w dyskursie publicznym nie był dotąd podejmowany. Niniejsza monografia stanowi propozycję uzupełnienia tej luki.

W latach 90. XX wieku badania socjologiczne prowadzone w miastach górnośląskich i zagłębiowskich obejmowały przede wszystkim kwestie transformacji systemowej oraz wynikających z niej przekształceń gospodarczych, przemian w warstwie społecznej, kulturowej czy ekologicznej (por. Szczepański, red., 1994). W miarę postępu procesu integracji funkcjonalnej części centralnej województwa śląskiego w sferze badań socjologicznych zaczęto koncentrować się na problemie recepcji projektu utworzenia instytucji zarządzania metropolią, a także identyfikacji terytorialnej mieszkańców miast Górnośląskiego Związku Metropolitalnego (Bierwaczonek, 2009; Gawroński i in., 2010). W ostatnich latach nowo powstały związek metropolitalny stał się obiektem zainteresowania badaczy regionalnych związanych z Obserwatorium Procesów Miejskich i Metropolitalnych przy Uniwersytecie Śląskim w Katowicach. Badacze zrzeszeni w Obserwatorium podejmują szeroki wachlarz zagadnień dotyczących funkcjonowania nowej struktury metropolitalnej w regionie – od perspektyw współpracy lokalnych elit politycznych oraz

ich potrzeb i braków wiedzy na temat obszaru metropolitalnego, po wyzwania społeczno-gospodarcze, potencjał demograficzny czy migracje wahadłowe mieszkańców (GSS SN, 2018, t. 9, z. 2).

W kontekście badań nad metropolizacją w województwie śląskim i społecznym odbiorem tego procesu istotne jest również zrozumienie roli mediów. Jeśli chodzi o rozpoznawanie znaczeń nadawanych metropolizacji, można rolę prasy rozpatrywać dwojako. Po pierwsze, prasa jako medium przekazu może kształtować opinię publiczną i stanowić narzędzie socjalizacji metropolitalnej mieszkańców, a także na pewnym etapie kształtować wybory dotyczące identyfikacji z obszarem metropolitalnym (identyfikacja terytorialna) czy utworzoną na jego terenie instytucją zarządzania. Po drugie, prasa może pełnić rolę narzędzia legitymizacji polityki metropolitalnej, budując poparcie dla konkretnych rozwiązań związanych z uregulowaniem statusu obszarów metropolitalnych. Może także wspierać kontrolę działań władz na różnych szczeblach, odpowiedzialnych za tworzenie tych rozwiązań, na przykład w zakresie ustroju metropolitalnego.

Reforma dotycząca statusu obszarów metropolitalnych w Polsce i organizacji ich samorządów stała się istotnym aspektem polityki terytorialnej państwa w związku z potrzebą niwelowania negatywnych skutków procesu metropolizacji w wymiarze terytorialnym i funkcjonalnym. Wzmocnienie metod organizacji i koordynacji działań samorządów na obszarach metropolitalnych stanowi jeden z punktów dyskusji dotyczących praktyki polityczno-administracyjnej. Podejmowane przez ekspertów i samorządowców rozważania w coraz większym stopniu przenikają do sfery publicznej, szczególnie w kontekście regionalnym, choć wciąż nie stanowią w wystarczającym stopniu przedmiotu szerzej zakrojonej debaty publicznej (Lackowska, Swianiewicz, 2017; Szlachetko, 2021b: 24). Dyskusja o problemach zarządzania obszarami metropolitalnymi ożywa z pojawieniem się kolejnych propozycji regulacji ustawowych. Równocześnie rozwijają się oddolne inicjatywy dobrowolnej współpracy gmin, które miały miejsce również w województwie śląskim. Według niektórych badaczy, w polskich debatach ukształtowało się przekonanie, że poziom metropolitalny zarządzania obszarami miejskimi jest dla mieszkańców mało znanym i zbyt specjalistycznym zagadnieniem, dlatego decydenci nie angażowali obywateli w dyskusje dotyczące metropolizacji (Lackowska, Swianiewicz, 2017).

Tym samym w debatach polityczno-administracyjnych pomijano istotny społeczny wymiar obszarów metropolitalnych, związany nie tylko z codziennym funkcjonowaniem mieszkańców oraz ich zachowaniami przestrzennymi, takimi jak przekraczanie granic gminnych i realizowanie potrzeb w różnych częściach metropolii, ale również z wiedzą i świadomością społeczną na temat tego procesu (Kaczmarek, 2022: 116–121). Badania nad dyskursem prasowym mają na celu pokazanie, w jaki sposób media mogą wypełniać tę lukę, tworząc narracje uwzględniające różne aspekty metropolizacji i kształtując wyobrażenie o metropolii. Innymi słowy wiążą się z potrzebą zgłębienia wpływu mediów na społeczny odbiór metropolii oraz zaangażowanie mieszkańców w procesy jej kształtowania. Przykłady najważniejszych strategii komunikacyjnych w tym zakresie omawiam w części analitycznej pracy.

Problematyka badawcza i cele pracy

Przedstawiony kontekst badań nad metropolizacją wpłynął na sformułowanie problemu badawczego, który koncentruje się na dostarczeniu odpowiedzi na dwa główne pytania, będące osią przewodnią książki. Pierwsze z nich dotyczy tego, w jaki sposób proces metropolizacji w województwie śląskim w wymiarze instytucjonalnym, przestrzennym oraz funkcjonalnym znajduje odzwierciedlenie w prasie lokalnej w latach 2007–2018. Obserwacje dyskursu naukowego i publicznego, w którym określenie „metropolia” pojawia się w różnych znaczeniach i kontekstach, kojarzone potocznie z dużym miastem lub miastem rdzeniowym, zainspirowały mnie do sprawdzenia, jaki jego wymiar budzi szczególne zainteresowanie badanych tytułów prasowych, jednocześnie budując jego dyskursywny obraz. Kierowałam się chęcią ustalenia sposobów kształtowania przez dyskurs prasowy wyobrażenia o metropolii w wymiarze przestrzennym, funkcjonalnym i instytucjonalnym, zwracając szczególną uwagę na jej rozpowszechniane znaczenia zawarte w utrwalonych w języku reprezentacjach. Okres przyjęty do analizy uwzględnia funkcjonowanie pierwszego związku metropolitalnego w województwie śląskim, ale także kluczowy moment transformacji tej instytucji metropolitalnego zarządzania. Na mocy ustawy 1 lipca 2017 roku dobrowolny związek międzygminny, Górnośląski Związek Metropolitalny, zastąpiła bowiem nowa struktura – Górnośląsko-Zagłębiowska Metropolia. Materiał empiryczny objął teksty prasowe pochodzące z dwóch popularnych dzienników

o zasięgu regionalnym – „Dziennika Zachodniego” oraz „Gazety Wyborczej” (dodatek lokalny Katowice) – chętnie czytanych i cytowanych w innych mediach, a także zaliczanych do podstawowych źródeł informacji o regionie dla zamieszkującej go społeczności. Książka ta stanowi więc zapis ważnego etapu procesu metropolizacji, pokazując bogate spektrum zagadnień, problemów i doświadczeń związanych z postępem współpracy międzygminnej w województwie śląskim.

Drugie pytanie, wyznaczające horyzont zawartych w niniejszej pracy refleksji, koncentruje się na nakreśleniu: jakie możliwości stwarza dyskurs prasowy dla wyłaniania się przestrzeni społecznie przeżywanej (Frémont, 1976)? W tym względzie wzięłam pod uwagę kreacyjną i integrującą rolę języka i komunikacji w znaczeniu spajania danej społeczności oraz tworzenia uniwersum znaczeń i wspólnoty interpretacyjnej. Analizuję zatem, czy badany dyskurs może budować społeczne poparcie dla idei metropolii jako wizji rozwojowej regionu i instytucji zarządzania obszarem metropolitalnym poprzez konkretne strategie językowe nawołujące społeczność do działania na rzecz tworzenia metropolii, jej „przeżywania” czy też identyfikacji z nią.

Szczegółowe pytania badawcze związane z tak ujętym problemem można podzielić na dwie grupy. Pierwsza grupa dotyczy ilościowej orientacji badania i ma na celu przybliżenie cech i ogólnych elementów dyskursu prasowego. Pytania te koncentrowały się na następujących zagadnieniach:

1. Jaka była dynamika (nasilenie) dyskursu prasy lokalnej o procesie metropolizacji w województwie śląskim w latach 2007–2018?
2. Jakie główne wątki tematyczne dotyczące problematyki metropolitalnej w województwie śląskim pojawiły się w badanym materiale prasowym? Do jakiego wymiaru pojęcia „metropolizacji” odnosiły się poszczególne wątki?
3. Jak istotne były określone wątki w obu tytułach prasowych w badanym okresie? Które wątki tematyczne były dominujące, a które marginalizowane?
4. Kto był podmiotem dyskursu dotyczącego problematyki metropolitalnej w województwie śląskim? Jaki był dobór rozmówców w analizowanych tekstach prasowych?

Druga grupa pytań odnosi się do analizy treści o charakterze jakościowym oraz analizy ramowania. Pytania te przybrały następującą formę:

1. Jakie główne problemy i kwestie stanowiły treść dyskursu prasowego o procesie metropolizacji w województwie śląskim w latach 2007–2018?
 - a) Jakie opinie i oceny prezentowali dziennikarze?
 - b) Jakie stanowiska prezentowali wypowiadający się rozmówcy?
 - c) Jaka była recepcja dyskursu elit symbolicznych przez czytelników?
2. Jakie główne konwencje obrazowania metropolii pojawiły się w odniesieniu do wyodrębnionych wątków tematycznych?
3. Jakie ramy i narzędzia ramowania zostały użyte w dyskursie prasowym do konstruowania reprezentacji metropolii w dominujących wątkach tematycznych?
4. Jakie obrazy czy też reprezentacje społeczne metropolii były tworzone przez ramy?
5. Jakie funkcje ramowania przejawiały się w badanych tekstach prasowych?
6. Jakie funkcje w kontekście procesu metropolizacji pełnił dyskurs prasowy: informacyjną/edukacyjną, perswazyjną, kontrolną, integrującą/konsolidującą?

W badaniu skupiłam się zatem także na identyfikacji obrazów oraz reprezentacji społecznych metropolii, które zawierają określone sposoby wartościowania rozpowszechniane w dyskursie lokalnej prasy i które potencjalnie mogą, choć nie muszą, zostać przyjęte przez mieszkańców. Celem analiz było ponadto poznanie specyfiki i mechanizmów ramowania w przypadku wydarzeń ukazanych przez prasę jako dominujące w procesie metropolizacji oraz wskazanie na pełnione przez nie funkcje, a szczególnie te, które mogą mieć wpływ na integrację polityków różnych szczebli i obywateli w działaniu na rzecz obszaru metropolitalnego jako dobra wspólnego.

Zasadniczy cel badań sytuuje się na dwóch głównych poziomach:

- 1) deskryptywnym czy też dokumentacyjnym, związanym z rejestracją dyskursu prasowego dotyczącego procesu metropolizacji oraz z prezentacją jego dynamiki, uczestników i głównych wątków tematycznych, ponieważ te zagadnienia nie były jeszcze analizowane przez badaczy w kontekście metropolizacji²;
- 2) poznawczym, obejmującym analizę treści zidentyfikowanych grup tematycznych oraz wątków problemowych poruszanych w opisach procesu

2 Jednocześnie warto zaznaczyć, że treści pojawiające się w prasie są łatwo dostępne dla przeciętnego mieszkańca i stanowią interesujące pole dociekań w zakresie tworzenia zbiorowej wyobraźni oraz kształtowania społecznych reprezentacji metropolii.

metropolizacji w województwie śląskim, które składają się na jego medialny obraz.

Podstawą podjętych rozważań stała się refleksja nad możliwościami, jakie dają procesy komunikacyjne w organizowaniu zasobów wiedzy i wyobraźni zbiorowej oraz tworzeniu nowych poziomów identyfikacji terytorialnej. Struktury językowe i konwencje znaczeniowe dystrybuowane w przestrzeni publicznej sprzyjają przenikaniu do wyobraźni zbiorowej określonych obrazów czy też reprezentacji metropolii, przyswajanych jako „wiedza społeczna” (Kubala, 2008: 138). Analiza zawartych w przekazach prasowych treści i ram interpretacyjnych, będących odwzorowaniem rzeczywistości społecznej obszaru metropolitalnego w województwie śląskim, służy lepszemu zrozumieniu procesu metropolizacji w sferze symbolicznej. U podstaw przyjętych powyżej założeń leży przekonanie o twórczej roli języka w kreowaniu znaczeń kulturowych.

Motywacja do podjęcia rozważań na temat dyskursu towarzyszącego procesowi metropolizacji oraz nadawania znaczeń metropolii wyrosła na gruncie orientacji kulturalistycznej w badaniach socjologicznych nad przestrzenią miast, gdzie „przestrzeń rozumie się albo jako byt materialny, albo jako metaforę, o społecznym wymiarze przestrzeni decydują jednak zawsze znaczenia nadawane tej przestrzeni przez jednostki i zbiorowości – albo wartości symboliczne, albo metaforyczne określenia relacji społecznych” (Rykiel, red., 2008: 18). Jak pisał Florian Znaniecki, operując pojęciem „wartości przestrzennej”, przestrzeń (w moich rozważaniach też obszaru metropolitalnego) funkcjonuje w świadomości ludzi, którzy doświadczają ją jako niepodzielną, jakościowo różną od innych, dodatnio lub ujemnie przez nich ocenianą (Znaniecki, 1939: 91). Oznacza to, że przejawia się dzięki doświadczaniu i działaniu ludzi – jest konstruktem społecznym i nie istnieje na zewnątrz społeczeństwa, które ją wytwarza (Lefebvre, 1991: 26). Poprzez doświadczanie przestrzeni i nadawanie jej określonych znaczeń dochodzi do nawiązania relacji między nią a ludźmi, którzy w niej przebywają. Dzięki tej relacji przestrzeń metropolii może stać się podłożem dla tożsamości indywidualnej i zbiorowej – „staje się utożsamiona, czyli staje się stałym, podstawowym w wymiarze egzystencjalnym elementem tożsamości człowieka” (Madurowicz, 2007: 48–49).

Jednocześnie przestrzeń obszaru metropolitalnego postrzegam jako miejsce projekcji znaczeń podlegających zmianie wraz z upływem czasu i rozwojem procesu metropolizacji oraz pod wpływem różnych uwarunkowań

społeczno-politycznych. Powołanie nowej instytucji zarządzania obszarem metropolitalnym na mocy ustawy w 2017 roku sprawiło, że zamieszkujące to terytorium zbiorowości, wspólnoty i władze muszą na nowo przeformułować łączące je relacje i powiązania, a także dokonać pewnej rewizji związanych z tym obszarem znaczeń zgodnie z nowym instytucjonalnym układem odniesienia w granicach administracyjnych związku metropolitalnego. Nowa instytucja potrzebuje zatem osadzenia i legitymizacji w szerszym kontekście symbolicznym, czemu mogą sprzyjać stosowane w prasie strategie dyskursywne. Przez strategie dyskursywne rozumiem „systematycznie powtarzające się sposoby użycia języka, charakteryzujące rozmaity stopień złożoności oraz przypisanie do różnych poziomów organizacji systemu językowego” (Wodak, 2008: 196), które zmierzają do osiągnięcia konkretnych społecznych, politycznych lub językowych celów. Przyjmuję zatem, że proces metropolizacji realizowany w sferze materialnej może być wzmacniany przez przekazy dostępne publicznie, czyli dyskurs publiczny.

Wieloznaczny termin „dyskurs” traktuję nie tylko jako zbiór tekstów (pisanych i mówionych), ale także jako formę działania społecznego, które ma miejsce w określonym kontekście dostarczającym i podsuwającym członkom danej społeczności określone sposoby interpretacji (van Dijk, 2001: 9–44). Zgodnie z myślą Michela Foucaulta (2002: 16), dyskurs można także rozumieć jako system wiedzy/władzy, w którym przechowywane i utrwalane są treści uważane w danym społeczeństwie za prawdziwe. W tym sensie prasa stanowi narzędzie ideologii, które zabezpiecza i wspiera interesy konkretnych grup społecznych (Horolets, 2006b: 36). Poprzez praktyki dyskursywne elity symboliczne, do których należą dziennikarze, politycy i eksperci, sprawują bezpośrednią kontrolę nad publicznie dostępną wiedzą, przekonaniami i treściami dyskursu publicznego, tworząc określony porządek świata. Dyskurs wspiera proces hierarchizacji wiedzy o świecie, porządkuje dostarczane informacje oraz wpływa na percepcję i waloryzowanie rzeczywistości. Prasa natomiast, jako specyficzne medium przekazu, dysponuje środkami modelującymi świadomość społeczną odbiorców treści – mieszkańców/potencjalnych użytkowników przestrzeni obszaru metropolitalnego. Nie tylko przekazuje informacje, ale także kształtuje opinie i integruje czytelników dzielących wizję świata prezentowaną na łamach danego tytułu prasowego. Wyznaczając tzw. porządek spraw (*agenda setting*) (McCombs, Shaw, 1977), media kierują uwagę odbiorcy na określone wydarzenia i kwestie oraz nadają im większe

lub mniejsze znaczenie, co sprzyja formowaniu opinii publicznej (Dobek-Ostrowska, 2007: 45).

Problem tworzenia w prasie lokalnej obrazu (pewnego odzwierciedlenia) procesu metropolitalnego w województwie śląskim obejmuje także jej rolę w strukturyzowaniu przekazu i ustalaniu tematów pojawiających w dyskursie publicznym. To wpływa z kolei na postrzeganie znaczenia poruszanych zagadnień, gdyż te lepiej wyeksponowane jawią się jako bardziej istotne (Dąbrowski, 2013: 12). Badacze komunikacji i mediów wskazują, że wpływ przekazu medialnego na tworzenie hierarchii elementów, służących do opisu i postrzegania danego zjawiska, jest najsilniejszy w aspektach uznawanych przez odbiorców za ważne, a jednocześnie mało im znane lub niedostępne w formie osobistego doświadczenia (Einwiller, Carroll, Korn, 2010: 300). W kontekście podjętego badania powyższa obserwacja stanowi trafne uzasadnienie koncentracji dziennikarzy na określonym wymiarze opisywanego na łamach prasy zjawiska metropolizacji. Sposób przedstawienia zawartości przekazu, poddany zabiegom selekcji i interpretacji sugerującej odbiorcy, jak postrzegać i oceniać świat, nazywany jest *framingiem* (Gamson, Modigliani, 1989; de Vreese, 2002, Druckman, 2001). Proces ten uczestniczy w tworzeniu wartości aksjologicznej medialnego przekazu. Jak zauważa Maciej Mrozowski, „nieodłącznym elementem przyjętej perspektywy poznawczej jest zawsze jakaś perspektywa aksjologiczna” (Mrozowski, 2001: 250), co objawia się w różnych ocenach i opiniach prezentowanych przez media. Istotny dla wyboru tekstów prasowych jako materiału badawczego był także fakt, że mimo niekwestionowanej, rosnącej popularności mediów elektronicznych prasa wciąż dostarcza tematów reprezentatywnych dla debaty publicznej³. Jednocześnie status dziennikarzy prasowych w polu dziennikarskim pozostaje wysoki (Bourdieu, 2005: 42), o czym świadczy istotna w porównaniu do innych mediów pozycja tytułów prasowych w rankingu opiniotwórczości polskich mediów (Instytut Monitorowania Mediów, 2019b: 3; Polskie Badania Czytelnicstwa, 2024: 17), które w oczach odbiorców cieszą się legitymacją ekspercką (Horolets, 2006c: 70).

3 Aspekt transformacji prasy w erze mediów cyfrowych został szerzej omówiony przy przedstawieniu charakterystyki materiału badawczego i źródeł danych.

Motywacja do badania prasy i charakterystyka materiału empirycznego

Zgromadzony materiał empiryczny zawiera teksty prasowe opublikowane w latach 2007–2018 na łamach dziennika regionalnego – „Dziennika Zachodniego” (wydanie główne, codzienne, tygodniki lokalne, dodatki specjalne komercyjne w formie wkładek do wydania głównego) oraz dodatku lokalnego periodyku ogólnopolskiego „Gazety Wyborczej” (dodatek lokalny Katowice, dostępny w serwisie Wyborcza.pl)⁴. Dzięki stronom regionalnym opracowywanym przez redakcje w ponad dwudziestu miastach na terenie całego kraju „Gazeta Wyborcza” w praktyce stanowi konkurencję nie tylko dla innych dzienników ogólnopolskich, ale również dla klasycznych tytułów regionalnych (Parnes, 2007: 58). W Katowicach miejscowe wydanie „Gazety Wyborczej” rywalizuje właśnie z „Dziennikiem Zachodnim” (Różycka, 2014: 121). Internetowy serwis lokalny – Katowice – gazety jest najbardziej obszerny, obejmuje bowiem wiadomości z całego województwa, odzwierciedlając w tym aspekcie status swojego regionalnego odpowiednika drukowanego.

Wybór wskazanych tytułów prasowych jako źródła materiału do analizy podyktowany był przede wszystkim obserwacjami własnymi dotyczącymi dużego zainteresowania redakcji dzienników tematem konstruowania związku metropolitalnego w województwie śląskim i rozwoju społeczno-gospodarczego konurbacji śląsko-załębiowskiej. Warto zaznaczyć, że zebrany materiał prasowy ukazał, że „Dziennik Zachodni” kreował się na głównego komentatora wydarzeń związanych z powstającą Górnośląsko-Załębiowską Metropolią, a wcześniej Górnośląskim Związkiem Metropolitalnym, inicjując i inspirowając dyskusje na ten temat. Badaniem objęłam także wkładkę do „Dziennika Zachodniego” w postaci dodatku komercyjnego przygotowywanego we współpracy z Biurem Górnośląskiego Związku Metropolitalnego⁵. Jednak w celu zachowania zgodności badanych źródeł (dzienniki) w zakresie periodyczności nie przeprowadziłam odrębnej analizy miesięcznika „Metropolia Silesia”. W badaniu uwzględniłam jedynie artykuły z dodatku specjalnego

4 W celu uproszczenia zapisu tytułów analizowanych dzienników: „Gazety Wyborczej” i „Dziennika Zachodniego”, w książce użyte są skróty GW i DZ.

5 W latach 2011–2016 wydawany był miesięcznik „Metropolia Silesia” (64 wydania) w wersji papierowej i cyfrowej (Metropoliagzm.pl, 2017), który z różną regularnością włączano w formie dodatku specjalnego do wydania głównego DZ.

dołączanego do „Dziennika Zachodniego”, które zawierały określone słowa kluczowe.

Ważnym uzasadnieniem wyboru prasy jako materiału badawczego były ponadto wyniki badań przeprowadzonych w 2009 roku przez zespół socjologów z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach (Gawroński i in., 2010). Badanie wykonano na próbie 600 mieszkańców 14 miast należących do Górnośląskiego Związku Metropolitalnego (GZM). Diagnoza stanu wiedzy mieszkańców o projekcie utworzenia prawnie usankcjonowanej metropolii w województwie śląskim wykazała, że to właśnie prasę respondenci (pośród wszystkich wyróżnionych grup wiekowych) wskazali jako główne źródło czerpania wiedzy o projekcie (50% badanych) (Gawroński i in., 2010: 29–30). Drugim najczęściej wybieranym medium była telewizja (40% badanych), a dopiero w dalszej kolejności Internet oraz radio (15% wskazań). Na tej podstawie socjolodzy argumentowali, że to prasa będzie najskuteczniejszym w owym czasie środkiem przekazu i promocji projektu, ponieważ informacje dostarczane w ten sposób docierają do największej liczby mieszkańców.

Mimo upływu lat można uznać prasę, zwłaszcza w wersji cyfrowej, za wartościowe medium, dostępne dla mieszkańców i kształtujące wyobrażenia zbiorowe. Jeśli chodzi o włączenie do analizy treści z innych środków przekazu, warto podkreślić, że wiele debat i dyskusji prowadzonych na przykład w radiu (m.in. „Radio Piekary”) inicjowały wybrane do badania tytuły prasowe, a przede wszystkim „Dziennik Zachodni”. Opisana sytuacja przełożyła się na zakres publikowanych w prasie treści, które objęły wywiady oraz relacje ze spotkań i debat, organizowanych pod patronatem periodyku. Dodatkowo należy zaznaczyć, że w okresie planowania badań w 2018 roku dopiero konstituowała się struktura nowego związku metropolitalnego, a wraz z nią stopniowo powstawały i do dziś powstają nowe kanały promocji i komunikacji o jego działaniach, w tym profil Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii na Facebooku czy kanał w serwisie YouTube⁶. Uwzględnienie w analizie różnych typów mediów byłoby niewątpliwie interesujące poznawczo. Jednak celem badania było przede wszystkim poznanie obrazu i społecznych reprezentacji metropolii w medium, które z perspektywy mieszkańców aglomeracji śląskiej stanowiło główne źródło wiedzy o projekcie utworzenia związku metropolitalnego, a nie analiza specyfiki poszczególnych mediów.

6 Liczba subskrypcji kanału nawet obecnie wynosi jedynie 1,26 tys. (stan na 7.09.2025).

„Dziennik Zachodni” prezentuje się jako największa gazeta Górnego Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego oraz jedna z największych gazet regionalnych w Polsce. Dociera do mieszkańców województwa śląskiego i zachodniej Małopolski. Działa nieprzerwanie od ponad 70 lat – pierwszy numer poczytnego pisma ukazał się 6 lutego 1945 roku (Bombor, 2013: 109). Periodyk ma charakter informacyjno-publicystyczny – przekazuje czytelnikowi informacje o wydarzeniach i problemach społeczno-politycznych z najbliższej okolicy, dzielnicy, miasta, ale również kraju. Wydawcą tytułu jest spółka Polska Press Oddział Śląsk. Spółka Polska Press Sp. z o.o. jest liderem na rynku mediów regionalnych i lokalnych – wydawcą 20 polskich dzienników regionalnych i ponad 100 tygodników lokalnych oraz właścicielem wielu witryn i serwisów internetowych (Polskapress.pl, [2022]). W kwietniu 2021 roku w wyniku przejęcia spółki przez PKN Orlen doszło do zmian w składach redaktorskich niektórych dzienników, w tym „Dziennika Zachodniego”, z którego po 11 latach odszedł redaktor naczelny Marek Twaróg. Okoliczności te odbiły się na dalszej przyszłości i orientacji politycznej dziennika, ale nie będą szerzej komentowane, gdyż pozostają bez wpływu na materiały objęte badaniem. Treści poddane analizie relacjonują wydarzenia wcześniejsze (do końca 2018 roku).

„Gazeta Wyborcza” jest ogólnopolskim dziennikiem informacyjno-publicystycznym o profilu centro-lewicowym i silnie ugruntowanej pozycji na rynku polskich mediów prasowych. Gazeta powstała w 1989 roku jako platforma pierwszych demokratycznych wyborów do parlamentu, będąc organem prasowym Komitetu Obywatelskiego „Solidarność”, a następnie przekształciła się w niezależny dziennik. Od momentu powstania stanowisko redaktora naczelnego zajmuje Adam Michnik. Gazetę wydaje polska spółka Agora S.A. Jest to największy dziennik w Europie Środkowej (*Encyklopedia PWN*, [b.d.]a), który w 2020 roku zajął dziesiątą pozycję w rankingu Międzynarodowej Federacji Prasy Periodycznej (FIPP) najchętniej czytanych periodyków w Europie (FIPP, CeleraOne, 2020: 16). Regularnie plasuje się również w ścisłej czołówce rankingu najbardziej opiniotwórczych mediów i tytułów prasowych w Polsce, opracowywanego przez Instytut Monitorowania Mediów (IMM).

Biorąc pod uwagę postawiony problem badawczy w zakresie potencjalnego wpływu tekstów na wykształcenie się nowego poziomu identyfikacji terytorialnej wśród mieszkańców konurbacji, ważnym kryterium wyboru źródeł był regionalny zasięg oddziaływania medium (tytułu), który określiłam jako województwo śląskie. W przypadku dodatku lokalnego Katowice do „Gazety

Wyborczej” przyjmuje się, że ma on charakter regionalny, ponieważ rozprowadzany jest na przeważającym obszarze województwa śląskiego⁷. Informacje publikowane w pozostałych dodatkach lokalnych na terenie województwa pokrywały się, w związku z czym do badania wybrałam teksty, które nie dublowały treści⁸.

Przy wyborze tytułów prasowych kierowałam się także relatywnie wysokim poziomem czytelnictwa. Według danych dostarczonych przez spółkę Polskie Badania Czytelnictwa (PBC) w ramach ogólnopolskiego badania czytelnictwa prasy, „Gazeta Wyborcza” oraz „Dziennik Zachodni” to tytuły prasowe odznaczające się jednym z najwyższych poziomów wskaźnika CPW w województwie śląskim – odpowiednio 1,7% i 1,6% – oznaczającego średni procent respondentów, którzy zetknęli się z przeciętnym wydaniem pisma (czytali je bądź przeglądali) (PBC, 2023)⁹. W rankingu dzienników PBC dla województwa śląskiego wskazania te wciąż plasują „Gazetę Wyborczą” i „Dziennik Zachodni” na drugim i trzecim miejscu, po ogólnopolskim dzienniku „Fakt”.

Opiniotwórczość tytułów prasowych stanowiła kolejny aspekt doboru dzienników do badania, który był znaczący ze względu na sposób relacjonowania procesu metropolizacji oraz kreowania konkretnego obrazu metropolii w województwie śląskim i potencjalnego oddziaływania na postawy czytelników. W 2019 roku, kiedy przystępowałam do badania, według raportu IMM, „Gazeta Wyborcza” zajęła drugą pozycję wśród polskich tytułów prasowych najczęściej cytowanych przez dziennikarzy innych mediów (IMM, 2019a: 4), gromadząc 18 815 cytowań, a przy tym znalazła się na siódmej pozycji w rankingu najbardziej opiniotwórczych mediów w Polsce w tym okresie (IMM, 2019a: 3), jako drugi po „Rzeczpospolitej” tytuł prasowy rankingu (obok rozgłośni radiowych, stacji telewizyjnych oraz portali internetowych). Jeżeli

7 W polskim prasoznawstwie do kategorii prasy regionalnej zalicza się zwykle tytuły rozprowadzane na obszarze co najmniej jednego województwa (Chorążki, 1999: 61). Jednocześnie uznaje się, że lokalny lub regionalny charakter danego tytułu wyznacza również, a może nawet przede wszystkim, lokalny lub regionalny charakter poruszanych w nim treści (Parnes, 2007: 56). Biorąc powyższe pod uwagę, do określenia badanej prasy używam przymiotników „lokalna” i „regionalna” zamiennie.

8 Za przykład może posłużyć artykuł *Mamy Metropolię* z 20.09.2007, opublikowany w GW Katowice i GW Bielsko-Biała.

9 Okres badania: październik 2023 – wrzesień 2024; grupa celowa: osoby w wieku 15–75 lat, N = 2408; realizacja: Kantar Polska, Ogólnopolski Panel Badawczy Ariadna.